

“ŞECERE-İ TERÂKİME” YAYINI ÜZERİNE

Mustafa TOKER*

Özet

Ebü'l-Gâzî Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime adlı eseri, Zuhal Kargı Ölmez tarafından "Transkripsiyonlu Metin-Gramer-Dizin" bölümleriyle 1996 yılında yayınlanmıştır. Eserde bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Bu yazıda, eksikliklerin neler olduğu ve bu eksikliklerin nasıl giderilebileceği üzerinde duruldu. Çalışmada, önce eserin kısa bir tanıtımı yapıldı. Bize göre hatalı olan kısımlar maddeler hâlinde verildi. Ardından da kendi görüşlerimiz ifade edildi.

Anahtar Kelimeler

Şecere-i Terâkime, Ebü'l-Gâzî Bahadır Han.

ON THE PUBLICATION OF “ŞECERE-I TERÂKİME

Abstract

Şecere-i Terakime, a work of Ebü'l-Gâzî Bahadır Han, was published in 1996 by Zuhal Kargı Ölmez with chapters " text with transcription-grammar-index ". Some deficiencies are take attention in the work. In this article, what deficiencies there are and how these deficiencies can be corrected are studied. First of all, in this article a short introduction of the work is given. Some parts that we found incorrect were listed in items. Then our own opinions were expressed.

Key Words

Şecere-i Terâkime, Ebü'l-Gâzî Bahadır Han.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han tarafından kaleme alınmış olan Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü) adlı eser, Zuhal Kargı Ölmez tarafından 1996 yılında yayınlanmıştır.¹ Çalışma, Türkiye'de bu eser üzerine yapılmış olan en kapsamlı çalışmadır. Bilindiği üzere, eser üzerinde daha önce rahmetli Muharrem Ergin de çalışmıştı.² Ancak, Muharrem Ergin'in çalışması, bu ölçüde kapsamlı bir çalışma değildir.

* Arş.Gör., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
¹ Zuhal Kargı Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:3, Simurg Yayınları, Ankara, 1996. 559 s.
² Ebulgazi Bahadır Han, *(Şecere-i Terakime) Türklerin Soy Kütüğü*, (Haz. Muharrem Ergin), Tercüman 1001 Temel Eser, (Yayın yeri ve yılı belirtilmemiş.).

Zuhal Kargı Ölmez'in çalışması ise, eseri hemen her yönüyle ele alan, kapsamlı ve bu alanda gerçekten büyük bir boşluğu dolduracak nitelikte bir çalışmadır.

Çalışmanın *Giriş* bölümünde *Çağatay Türkçesi* başlığı altında, Çağatay Türkçesinin oluşumu, gelişimi ve değişik bilim adamlarının Çağatay Türkçesinin devreleri hakkındaki görüşleri verilmiştir. *Ebu'l-Gazi Bahadır Han (1603-1663)* ana başlığı altında, bu büyük Türk bilgininin hayatı ve eserleri (Bu bölümde Şecere-i Terâkime'den bahsedildikten sonra, eserin nüshaları hakkında da ayrıntılı bilgi verilmiştir.) ile Şecere-i Terâkime üzerinde yapılan çalışmalar, eserin konusu ve eserin dili hakkında verilen bilgilerden sonra, metnin kuruluşu, dizinin oluşturulması, çevirinin yapılması hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci Bölüm, *Yazım Özellikleri* başlığını taşır. Bu bölümde, ünlülerin yazımından başlamak suretiyle, sırasıyla ünsüzlerin yazılışı (Bu başlık altında p, ç, s, t ve ñ ünsüzlerinin yazımından söz edilir.), eklerin yazılışı (Bu kısımda, kelimedenden ayrı yazılan ekler hakkında bilgi verilir.), ikiz ünsüzlerin yazılışı ve Arapça, Farsça kelimelerin yazılışı üzerinde durulur; her bir husus hakkında örnekler verilir.

Sonraki bölümde, eserin *Ses Bilgisi* açısından incelenmesine geçilir. Bu bölüm, ünlü değişimleri, ünlü düşmesi, ünlü uyumu, ünsüz değişimleri, ünsüz düşmesi, ünsüz türemesi, yer değiştirme (metatez), ünsüz uyumu ana başlıklarıyla, bunlara bağlı alt başlıklardan oluşmaktadır.

Biçim Bilgisi başlığını taşıyan bölüm, isim çekimiyle başlar. Burada, sırasıyla çokluk eki, iyelik ekleri ve hâl eklerinin durumu incelenir. Arkasından zamir n'sinin kullanımı üzerinde durulur. Sıfatlarda karşılaştırmanın ne şekilde yapıldığı belirtildikten sonra, sayılar ve çeşitleri gösterilir. Ardından zamirler ve çeşitleri ele alınır. Zarflar ve edatlar gösterildikten sonra, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller verilir ve fiil çekimine geçilir. Bu bölümde, bildirme kipleri, tasarlama kipleri ve birleşik çekimler örnekleriyle verilir. Daha sonra, metnin transkripsiyonuna geçilir. *Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı*

bölümünden sonra, *Açıklamalar* ve *Sözlük* kısmı gelir. Çalışmanın sonunda, metnin tıpkıbasımları (Taşkent ve Leningrad) verilir.

Şecere-i Terâkime üzerine Türkiye’de yapılmış olan en geniş çalışma özelliğine sahip olan bu eserdeki bazı hatalar, eserin mükemmelliğini engellemiştir.

1. Sayfa 53’te *damak uyumu* başlığı altında, Çağatay Türkçesindeki ek uyumsuzluğundan söz edilmekle birlikte, bu ek uyumsuzluğunun sebepleri üzerinde durulmamıştır. Kemal Eraslan’ın bu konu üzerine yazmış olduğu makaleden³ bahsedilerek hem Kemal Eraslan’ın hem de diğer bilim adamlarının görüşlerinin özetlenmesi iyi olurdu.

2. Yine aynı sayfada *-ıp/-ip, -up/-üp ulaç eki* maddesinde, verilen örnekler içinde dahi olmasına rağmen, ekin *-p* şeklinden madde başlığında söz edilmemiştir. Verilen örnekler içerisindeki *oku-p* “okuyup” (66a-13, 84a-2, 102b-1) kelimesindeki yanısıra *ti-p* “deyip” (71a-2), *yaşa-p* “yaşayıp” (92b-8) kelimelerinde de bu zarf-fiil ekinin *-p* şeklini görmekteyiz. Eski Türkçe’de *-p* şeklinde olduğunu bildiğimiz bu zarf-fiil eki, Doğu Türkçesinde *-p* şeklini sürdürmüş, Batı Türkçesinde ise, ekin önündeki ünlü ekin bünyesine girerek *-ıp/-ip, -up/-üp* şeklini almıştır. Bir Batı grubu Türk lehçesi olmasına rağmen, Türkmen Türkçesinde ise, grubun diğer lehçelerinin tersine, *-p* şekli korunmuştur. *Yara-p, dile-p, oka-p* gibi.⁴ Bir Doğu Türkçesi eseri olan Şecere-i Terâkime’de de ekin *-p* şeklinde olduğu, ünsüzle biten kelimelerden sonra, araya bağlayıcı ünlünün girdiği ifade edilmeliydi.

3. Aynı sayfada *-ış/-uş eylemden ad yapım ekine* örnek olarak *sığış-* “sıgımak, sığışmak” örneği verilmiştir. Burada, sanıyorduz dikkatsizlikten kaynaklanan bir hata yapılmıştır. Başlığın *-ış/-uş eylemden eylem yapım eki* olması gerekirdi. Çalışmada, *-ış/-uş* ekinde de görüldüğü gibi, eklerin önündeki bağlayıcı ünlülerin ekin

³ Kemal Eraslan, “Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair”, *TDED* XVIII (1970), s. 113-124.

⁴ A. Boryakow, M. Sarihanow, M. Söyegow, B. Hojayew, S. Ernazarow, *Türkmen Diliniñ Grammatikası Morfolojiya*, Aşgabat, 1999, s. 427.

bünyesindeymiş gibi gösterilmesi de yadırganabilecek hususlardan biri. Bu bağlayıcı ünlülerin, en azından parantez içerisinde gösterilerek, ekin bünyesine dahil olmadığı ifade edilebilirdi. Bu duruma, daha başka birçok ekte de rastlanmaktadır.

4. Sayfa 59’da *-ur/-ür eyleyici-adı ekine* örnek olarak verilen *berürüngni* (87a-12) örneğinin anlamı (*senin*) *ne verdiği* şeklinde verilmiştir. *-ur/-ür* sıfat-fiil ekinin gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak da kullanılabileceğini çağdaş Türk lehçelerindeki örneklerden çıkarabilmekteyiz. Başkurt Türklerince kullanılan “*Aşar aşıñdan yeşer yeşiñ küp bulhın.*”⁵ atasözünde bu ekin gelecek zaman sıfat-fiili olarak kullanıldığı apaçık görülmektedir. Bu sebeple, *berürüngni* kelimesinin karşılığı, *verdiği* şeklinde değil, *vereceğini* şeklinde gösterilmeliydi. Zaten, cümle bir bütün olarak düşünüldüğünde, anlam da bu fikrimizi desteklemektedir. Ayrıca, çalışmanın *Aktarma* bölümünde, kelime *vereceğini* şeklinde karşılanarak (s. 252) çelişkiye düşülmüştür.

“... her kaçan Tuman yigit bolsa anga ni berürüngni
özüng yahşı bilürsen.” (...her ne zaman Tuman
yigit olursa, ona ne vereceğini kendin iyi bilirsin.)

Aynı şekilde, *ni kıılurungni* (92b-3) ifadesinin (*senin*) *ne yapacağını*, *neçük ayturların* (93a-3) ifadesinin *nasıl söyleyeceklerini*, *ni kıılurın* (95a-9) ifadesinin de *ne yapacağını* şeklinde düzeltilmesi gerektiği yine anlamdan çıkarılabilmektedir.

Aynı yerde, *kaçan çıkarurını* (93b-4) ibaresi *nasıl çıkaracağını* şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu ibarenin de *ne zaman çıkaracağını* şeklinde olması gerekir. Sanıyoruz bu, dikkatsizlikten kaynaklanan bir hatadır.

Eyleyici Adları bölümünde *-r/-ar/-er/-ur/-ür* başlığı altında (s. 86) verilen örneklerin de yukarıdaki hususlar göz önünde tutularak yeniden incelenmesi yerinde olacaktır.

⁵ Yiyecek yemeğinden yaşayacak yaşın çok olsun.

5. *Damak Ünsüzlerinin Karışması* başlığı altında verilen “Çağatayca metinlerde örneklerine sık sık rastladığımız bu özellik metnimizde karışıklık göstermekte, aynı sözcük kimi yerde *g*, kimi yerde *ise k ile yazılmıştır.*” cümlesinin düşük olduğu görülmektedir. Burada, *ya göstermekte* kelimesi *göstermiş* şeklinde, *ya da yazılmıştır* kelimesi *yazılmaktadır* şeklinde değiştirilmelidir. (s. 61-62).

6. Sayfa 68’de *+da/+de bulunma durumu eki* başlığı altında, bulunma hâli ekiyle ilgili pek çok örnek verilmiş olmasına rağmen, bulunma hâli ekinin ayrılma hâli eki işlevinde kullanıldığına dair herhangi bir söz söylenmemiştir. Oysa ki, “*künlerde bir kün*” (88b-7) ibaresinde, bulunma hâli ekinin ayrılma hâli eki işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Bilindiği üzere, Eski Türkçe’den başlayarak bulunma hâli eki, ayrılma hâli eki işlevinde kullanılmıştır. Bunun örneklerine, daha sonraki Karahanlı Türkçesi devresinde⁶ ve Eski Türkiye Türkçesi⁷ devresinde de rastlanmaktadır. Aynı sayfada bahsi geçen *+dın/+din ayrılma durumu eki* maddesinde de böyle bir kullanımdan söz edilmemiştir. Ayrıca, bu madde altında verilen *tarafdın* örneğinin karşılığı, baskı hatası sonucu *tarafdan* şeklinde verilmiştir.

7. *-ğalı/-geli ulaç eki* (s. 69) ve *Ulaçlar* bölümünde, *-ğalı/-geli* başlığı altında (s. 88) verilen *tive öskeli* ibaresi *deve bakmak için* şeklinde anlamlandırılmıştır. *bak-* fiili önüne bir isim geleceği zaman, o ismin yönelme hâli eki almış olmasını ister. *Deveye bak-*, *çocuğa bak-*, *eve bak-* gibi. Bugün, maalesef yazılı ve görüntülü basında çok sık okuyup duyduğumuz *ev bak-*, *çocuk bak-*, *atlas bak-*, *elbise bak-* gibi söyleyişler çok yaygın bir hâle geldi. *bak-* fiili yeni bir yardımcı fiil hâline mi geliyor bilemiyoruz. Ancak, bu kullanımın Türkçenin kurallarına uymadığı kanaatini taşıyoruz. *bak-* fiili önüne bazı zarfları alarak bu şekilde kullanılabilir. Bunlar da deyimleşmiş ifadeler olarak karşımıza çıkıyor. *Yan yan bak-*, *ters ters bak-*, *dik dik bak-* gibi.

⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara, 1996, s. 30.

⁷ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1983, s. 225; Mehmet Akalın (Haz.), *Târihî Türk Şiveleri*, Ankara, 1988, s. 259.

Burada *ös-* fiilinin anlamı üzerinde de durmakta yarar var. Kelime, *yetiştirmek*, *büyütmek* anlamlarına gelmektedir. Bu sebeple, *tive öskeli* ibaresi *deve yetiştirmek için* veya *deve büyütmek için* şeklinde anlamlandırılmalıydı. (s. 69).

8. *-ğan/-gen eylem-adı* başlığı altındaki *aytkandın...ilgeri* ibaresi *söyledikten önce* şeklinde anlamlandırılmıştır ki, böyle bir ifadenin Türkçeye uymadığı aşikârdır. (s. 69). Aynı ibare, sayfa 83'teki *Eyleyici Adları* üst başlığının hemen altındaki *-ğan/-gen*, *-қан/-ken* sıfat-fiil ekinin ad görevinde kullanıldığına dair verilen örnekler arasında *söylemeden önce* şeklinde anlamlandırılmıştır. Öyle görünmektedir ki, sayfa 69'daki yanlış anlamlandırma da dikkatsizlikten kaynaklanmıştır.

9. Yükleme hâli ekinin ilgi hâli eki ifadesinde kullanıldığı durumdan, ne ilgi hâli eki bahsinde (s. 72) ne de yükleme hâli eki bahsinde (s. 74-75) söz edilmiştir. Bu şekil, Şecere-i Terâkime'den daha önceki devreye ait olan Şiban Han Dîvânı'nda ve Bâbü'r Dîvânı'nda da görülmektedir.⁸ Aşağıdaki cümlede bu kullanımı görmekteyiz:

...Ayazğa köp rüşvetler berip aytdılar kim eger sen bigingni öltürseng bir ildin alğan mâllarını ve ivdin keltürgen koşını barçasın sanga bereling.
(102a-15/16) “...Ayaz'a çok rüşvetler verip dediler ki, eğer sen beyini öldürürsen bir elden aldığımız malların ve evden getirdiğimiz eşyanın hepsini sana verelim.”

10. *Durum Ekleri* bahsinde (s. 73), yaklaşma durumuyla ilgili örnekler verilirken, *oğlanlarımğa* kelimesi *çocuklarıma* şeklinde, *oğlungğa* kelimesi ise *oğluna* şeklinde anlamlandırılmıştır. *Çocuk* kelimesi, *kız ve erkek evlat* anlamına gelir. Halbuki, burada sadece erkek evlat anlatılmak istenmiştir. *Çocuklarıma* karşılığı, *oğullarıma* veya *oğlanlarıma* şeklinde düzeltilmelidir.

⁸ Yakup Karasoy, *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara, 1998, s. 52; Bilal Yücel, *Bâbü'r Divanı*, Ankara, 1995, s. 61.

11. *Yaklaşma durumu eki* bahsinde, “*Teklik üçüncü kişi iyelik almış sözcüklere ek, +ğa/+ge; +na/+ne biçiminde eklenir.*” denilmiştir. Bu ifade Sovyet Türkolojisi için doğrudur, ama Türkiye Türkolojisi için doğru değildir. Çünkü, Türkiye Türkologları, yaklaşma hâli ekinin önündeki –n’yi zamir n’si kabul ederler. İfade birliği açısından, ekin aslında +a/+e şeklinde olduğu, fakat üçüncü teklik şahıs iyelik ekinden sonra araya zamir n’sinin girdiği ve ekin +(n)a/+(n)e şeklinde kullanıldığı söylenebilirdi. Ayrıca, *belirtme durumu* bahsinde de aynı durum söz konusudur. Ancak, *ayrılma durumu* bahsinde, ekin iyelik eki aldıktan sonra (*taşındın* 67a-10, *biribirindin* 72a-16) +ndın/+ndin şeklinde olduğuna (s. 76) ve *bulunma durumu* bahsinde de +nda/+nde (*üstinde* 81a-8, 89a2, 89b-10) olduğuna dair herhangi bir ifade kullanılmamıştır. (s. 75) Yaklaşma ve yükleme hâllerinde –n, ekin bünyesine dahil edilmiş, ayrılma ve bulunma hâllerinde ekin bünyesinden atılmıştır. Bu durum da kendi içerisinde bir çelişkiye yol açmıştır. Ayrıca, *bulunma durumu* bahsinde hiçbir –n’li örneğe de yer verilmemiştir. Üçüncü teklik şahıs iyelik ekinden sonra araya zamir n’sinin girdiği ifade edilmeli ve yukarıda verdiğimiz örnek –varsa başka örnekler- de belirtilmeliydi.

12. *Eyleyici Adları* başlığı altında –ğcı/-gçî sıfat-fiili verilmiş ve bu sıfat-fiilin –ğuçı/-güçî ile aynı işleve sahip olduğu ifade edilmiştir. Çağatay Türkçesinde yaygın olarak kullanılmayan bir sıfat-fiil eki olduğunun söylenmesine ve “Erdal’a göre –ğcı/-gçî ’nin eylem-adı olarak kabul edilmesi tartışmalıdır.” (s. 85) denmesine rağmen, sıfat-fiil eki olarak alınmıştır. Eckmann, böyle bir sıfat-fiil ekinden söz etmiyor. Burada, yazarın verdiği örneklerle sıfat-fiil gibi anlam vermesi biraz zorlama gibi görünüyor. *Biligçi* kelimesine *bilen* yerine *bilici* densesydi, böyle zorlama bir sıfat-fiil eki ortaya çıkmazdı, diye düşünüyoruz. Nitekim, metindeki cümleye *bilici* anlamı çok daha güzel oturuyor.

Dodurğaning ma’nāsı yurt almağnı ve anı saklamağnı biligçi timek bolur...(82b-15)
 “Dodurga’nın manası, yurt almayı ve onu korumayı bilici demektir...”

Bitigçi kelimesine *yazan* anlamının verilmesi de bizce yanlıştır. Çağatay Türkçesinde olmayan bir sıfat-fiil ekine yer bulabilmek için hataya düşülmüştür. Metin göz önüne alındığında *bitigçi* kelimesinin *yazan* anlamında değil de *yazar*, *kâtip* veya *yazıcı* anlamında kullanıldığı apaçık görülmektedir.

*Eger yeryüzünde kökergen yıgaçlarning barçası
kalem bolsa ve tingizler siyâh bolsa barça âdem
ferzendi bitigçi bolsa taqı yüz ming ve yüz ming
yıl aning şifatını bitise... (65a-8) “Yeryüzünde
yeşeren (biten) ağaçların hepsi kalem olsa ve
denizler mürekkep olsa, bütün Ademoğulları
kâtip (yazıcı) olsa (ve) dahi yüz binlerce yıl
onun sıfatlarını (özelliklerini) yazsa...”*

J. Eckmann, *bitigçi* kelimesini isimden isim yapma eki olan *-çı/-çi* eki bahsinde vermiştir. Aynı yerde *bitik* kelimesine *kitap*, *yazı*, *bitigçi* kelimesine ise, *yazar*, *kâtip*, *müstensih* anlamı verilmiştir.⁹

13. *Eyleyici Adları* başlığı altında *-ğlı/-gli* sıfat-fiil ekinden de söz edilmiştir. (s. 87) Bu sıfat-fiil eki Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüştür. Kemal Eraslan *Eski Türkçe’de İsim-Fiiller* adlı eserinde, ekin Orta Türkçe devresinden sonra kullanımdan düştüğünü, yerini çeşitli lehçe ve şivelerde *-ğan/-gen, -kan/-ken (>-an/-en)* ekinin aldığını belirtmektedir.¹⁰ Eraslan hocanın bu ifadesinden de anlaşıldığı gibi, *-ğlı/-gli* sıfat-fiil eki, Çağatay Türkçesinde artık kullanılmamaktadır. Yerini, *-ğan/-gen, -kan/-ken* sıfat-fiil ekine bırakmıştır. Verilen örneklerde de ekin bir sıfat-fiil eki olmadığı anlamdan çıkarılmaktadır. *Biligli* kelimesinde *-g* eki fiilden isim yapma eki (bilig= bilgi), *-li* eki de isimden isim yapma ekidir. *Biligli* kelimesi *bilgili* anlamındadır. *Biligliler* “bilenler” (83b-15), *biligli kişi* “bilen kişi” (79a-10), *biligli qarılarının barıları* “bilen iyilerinin hepsi” (82b-3) şeklinde anlamlandırılmıştır. Örnekleri geçtikleri yerler itibariyle inceleyecek olursak;

⁹ J. Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul, 1988, s. 32.

¹⁰ Kemal Eraslan, *Eski Türkçe’de İsim Fiiller*, İstanbul, 1980, s. 80.

Burunğı ötken biligliler aytıp tururlar kim (83b-15) cümlesinin aktarımı *Önceki geçen (eskiden yaşayan) bilgililer derler ki...* şeklinde; *‘Âkıl ve dânişli ve köp biligli kişi irdi.* (79a-10) cümlesinin aktarımı *“Akıllı ve ilim sahibi (bilgili) ve çok bilgili bir kişi idi.”* şeklinde; *Türkmenning târih bileturgan biligli qarılarının barıları...mundağ aytıp tururlar kim...* (83b-3) cümlesinin aktarımı ise, *“Türkmen’in tarih bilen bilgili yaşlılarının hepsi...şu şekilde derler ki...”* şeklinde olmalıdır. Bu son cümleden *biligli* kelimesinin *bilen* şeklinde aktarılamayacağı çok daha güzel ortaya çıkmaktadır. Hemen önünden gelen *bile turgan* ibaresi zaten *bilen* anlamında olduğu için *bilen bilen* gibi bir ifade ortaya çıkıyor ki, bunun da bir anlamı olmuyor. Yazarın, bu eki sıfat-fiil eki olarak almasına, sanırsız *dânişli* ve *biligli* kelimelerinin arka arkaya kullanılması sebep olmuştur. Fakat, Ebu’l-Gazi Bahadır Han, anlamı kuvvetlendirmek veya sözü edilen kişinin bilgili olduğunu teyit etmek için böyle bir kullanımı seçmiş olabilir. Ayrıca, son cümledeki *biligli qarılarının barıları* ibaresi *bilen iyilerinin hepsi* şeklinde aktarılmıştır. *Qarı* kelimesi *ihhtiyar*, *yaşlı* anlamına gelir. Bu kelimeye *iyi* anlamının verilmesi yanlış olmuştur.

Ulaçlar bahsinde *-a/-e* zarf-fiil ekiyle ilgili olarak verilen *bile bilmey* örneği, *bilmeyerek* şeklinde anlamlandırılmıştır. (s. 88) *Bil-* fiili müktedirlik ifade eden bir yardımcı fiil olduğu için, *bile bilmey* ifadesinin karşılığı *bilemeyerek* şeklinde verilmeliydi.

-may/-mey zarf-fiil ekiyle ilgili olarak verilen *ber-çarāf kılmay* örneğine, *bir yana bırakmayıp* şeklinde anlam verilmiştir. (s. 89) Bu ifadenin karşılığı *bir yana bırakmadan* şeklinde verilseydi, anlam daha doğru olurdu.

Buyruk kipinin çokluk 3. kişi ekine örnek olarak verilen *kol yapmasunlar* ifadesine *korumasınlar* şeklinde (s. 91) doğru bir anlam verilmesine rağmen, *yap-* fiilinin sözlükteki karşılığı, *yapmak* şeklinde verilmiştir. (s. 476) Bu fiilin anlamı, *kapatmak*, *örtmek* şeklinde düzeltilmelidir.

Görülen Geçmiş Zaman (I) bölümünde teklik 3. şahıs için verilen örneklerden *keltürdi* kelimesi *getirtti*, *tüşdi* kelimesi ise *tüştü* şeklinde

anlamlandırılmıştır. (s. 97) *Keltürdi* kelimesinin *getirdi*, *tüşdi* kelimesinin *düştü* şeklinde karşılanması gerekirdi. Dikkatsizlik veya baskıdan kaynaklanan bir hata olmalı.

Yine, *Görülen Geçmiş Zaman (I)* bölümünde çokluk 3. şahıs için verilen örneklerden birisi olan *kengeştiler* kelimesine, *danıştılar* şeklinde anlam verilmiştir. (s. 98) *Kengeş-* fiiline *karşılıklı fikir alışverişinde bulunmak, istişare etmek* anlamı verilseydi daha güzel bir ifade olurdu, diye düşünüyoruz. Nitekim, kelimenin geçtiği *Barça bigler kengeştiler tağı hānning ölük ve tirik bolğan mālının barçasını aldılar*¹¹ cümlesinde *kengeştiler* kelimesine *danıştılar* anlamı verilince, danışılanın kim olduğu belli olmuyor, cümlede bir eksiklik ortaya çıkıyor.

Anlatılan Geçmiş Zamanın Hikayesi çokluk 2. şahıs için verilen *kengeş bere turğan irdingiz* örneğine, *toplantı yapmıştınız* anlamı verilmiştir. (s. 101) Burada *toplantı* anlamı verilen *Kengeş* kelimesine, eserin *Sözlük* bölümünde ise, *danışma, görüşme* anlamı verilmiştir. (s. 397) Kelimenin, *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlégé* 'nde *öğüt, tavsiye* anlamlarına¹², *kengeş ber-* fiilinin ise, *akıl vermek, tavsiyede bulunmak*¹³ anlamlarına geldiği ifade edilmektedir. *Özbek Tilining İzahlı Lügati* 'nde ise, [*kengäş*] 1. (Bir şeyin) nasıl yapılacağı hakkında verilen fikir, tavsiye, öğüt. 2. Birlikte fikir alışverişinde bulunma; fikir alışverişi yapılan meclis; toplantı. 3. Bir işyeri, müessese veya cemiyetin emir veren veya tavsiyede bulunan organı¹⁴ şeklinde; *Lügat-i Çagatay ve Türkî-i 'Osmânî* 'de [*kingeş*] İstişare, tavsiye, şura, encümen, yığın, celse şeklinde¹⁵ verilmiştir. Özbek Türkçesinde ve Şeyh Süleyman Efendi'de kelimenin *toplantı* anlamlarına geldiğini de görmemize rağmen, cümleden de çıkarılacağı üzere, toplantıdan ziyade *tavsiye, öğüt* anlamı gerekiyor. Bu sebeple, *kengeş bere turğan irdingiz* ifadesinin anlamı, *toplantı yapmıştınız* değil, *öğüt vermişsiniz, tavsiyede*

¹¹ Bütün beyler istişare ettiler ve hanın ölü ve diri olan bütün malını aldılar. (93b-2/3)

¹² *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlégé*, C. II, Kazan, 1979, s. 119.

¹³ *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlégé*, C. II, Kazan, 1979, s. 120.

¹⁴ *Özbek Tilining İzahlı Lügati*, C. I, Moskova, 1981, s. 379.

¹⁵ Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî, *Lügat-i Çagatay ve Türkî-i 'Osmânî*, İstanbul, 1298, s. 268.

bulunagelmiştiniz şeklinde, süreklilik ifadesini veren *tur-* fiili de göz önünde bulundurularak verilmeliydi. Nitekim bu durum, *Atamğa kengeş bere turğan irdingiz, atam ornığa, imdi atamsız, siz ni işni oşşatsangız men anı kılayın tidi...* (Babama tavsiyede bulunagelmiştiniz, babamın yerine şimdi babamsınız, siz neyi uygun görürseniz ben onu yapayım, dedi...) cümlesinden de anlaşılmaktadır.

14. *Şart çekimi* konusunda, basit şart kipinin aynı zamanda geniş zamanın şartını da ifade ettiği söylenmeliydi. (s. 102) Geniş zamanın şartına rastlanılmayan eserde, bu şekil basit şart çekimiyle karşılanmıştır. Bu durum, verilen bazı örneklerin cümle içindeki anlamlarından da anlaşılmaktadır.

Hānning ve barça Oğuz ilining ihtiyarı sening kolungda turur, ni işni münāsib körseng anı kılgıl tidiler. (87b-9) = “Hanın ve bütün Oğuz elinin tercihi senin elindedir, neyi münasip görürsen onu yap, dediler.”

...Eger sen bigingni öltürseng bir ildin alğan mallarnı ve ivdin keltürgen hoşını barçasın sanga bereling. (102a-15) = “...Eğer sen beyini öldürürsen, bir elden aldığımız malların ve evden getirdiğimiz eşyanın hepsini sana verelim.”

Ey ana müsülmān bolgıl, eger bolmasang ölsem öler men sining imçekingni immes men tip aydı.(70a-13) = “Ey ana müslüman ol! Eğer olmazsan, ölürsem ölürüm, senin memeni emmem, dedi.”

Bunlardan başka, *koymasang* (91b-4) örneğinde de aynı durum söz konusudur. Ayrıca, *koysang* (77b-17) örneğinde, görülen geçmiş zamanın şartı ifadesi vardır. Bu örnekler dikkate alınarak, verilen diğer örneklerde de böyle bir durum olup olmadığı gözden geçirilmelidir.

15. Bazı örneklerin buldukları yeri göstermek için verilmiş olan sayfa ve satır numaralarının yanlış olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, verilen bazı sayfa numaralarında, ilgili örneklerle rastlanmamaktadır. Bunlardan gözümüze çarpanlar şunlardır:

Sayfa 56'da *-il/-ül-* edilgen çatı eki için verilen örneklerden birisi olan *üzül-* "kesilmek" kelimesi 88b-12'de yoktur. Bu kelime 88b-2'de geçmektedir.

Sayfa 69'daki *-ğan/-gen* eylem-adı eki örneklerinden *aytқан sözlerini* "söylediği sözlerini" 92a-8'de yoktur. *-ğu/-gü* eylem-adı (s. 69) örneği ve aynı zamanda *Eyleyici Adları*'ndan *-ğu/-gü;-ku/-kü* nün örneği (s. 85), *i'tibār kılgı dek* "güvenilecek gibi, itibar edilecek gibi" ibaresi 65b-3'te değil, 65b-13'tedir.

Ulaçlar başlığı altında *-a/-e;-y* zarf-fiiliyle ilgili olarak verilen *sürey turğalı* "devam ettireli" örneğinin *sürey kısmı*, 89a-4'te değil, 89a-3'tedir. *-ğalı/-geli* zarf-fiil eki örneğinde de aynı ibarenin 89a-3'te verildiği görülmektedir. *Turğalı* şekli 89a-4'tedir. Bu sebeple, iki ibare birlikte alınıyorsa, sayfa numarasının 89a-3/4 şeklinde verilmesi yerinde olurdu. Aynı zamanda bu örnekte dikkati çeken bir durum da, yukarıda verildiği iki ayrı yerde, iki ayrı şekilde anlamlandırılmış olmasıdır. Birincisinde anlam *devam ettireli* şeklinde verilirken, ikincisinde *idare edeli(beri)* şeklinde verilmiştir. Kelimenin okunuşunda da problem olduğu görülmektedir. Kelime *süre-* şeklinde değil, *sora-* şeklinde okunmalıydı. *Sorä-* fiilinin anlamı, Özbek Tilining İzahli Lügati¹⁶'nde *idare etmek; hakimlik, hükümranlılık kılmak* şeklinde verilmektedir. Zaten, dipnotlar kısmında, kelimenin L (Leningrad) nüshasında kalın sıradan olduğunu gösteren bir özellik (*sürğalı* (?)) de görülmektedir. (s. 180) Ayrıca, sözlük kısmında *süre-* şeklinde bir fiile de yer verilmemiş, *sürey turğalı* örneği, *sür-* fiilinde gösterilmiştir. (s. 448) Ancak, buradaki fiilin *sür-* olmadığı da açıktır. Fiil *sür-* olsaydı, ibare *süre turğalı* şeklinde olurdu. Türkçe'de *-ay/-ey* şeklinde bir zarf-fiil eki olmadığına, burada bir emir anlamı da bulunmadığına göre, kelimenin *sür-* olması mümkün görünmemektedir.

¹⁶ Özbek Tilining İzahli Lügati, C. II, Moskova, 1981, s. 99.

Ulaçlar başlığı altındaki *-p* ekinde verilen *berip* “verip, vererek” örneği, 65b-15’te, *oķup* “okuyup” örneği 102b-1’de yoktur.

16. Çok fazla olmamakla birlikte, bazı transkripsiyon ve yazım hatalarına da rastlanmaktadır.

Yaklaşma durumu bahsinin sayfa 74’teki “g” şıkkındaki *āhvāllarīga* kelimesi, *ahvāllarīga* şeklinde olmalıdır. Bu kelime transkripsiyonlu metinde (79b-14) de bu şekilde verilmiştir. Metinde birinci a’yı uzun okutacak herhangi bir işaret yoktur.

Yukarıdaki örneğin hemen altındaki *nökerlerine* kelimesinin *maiyetindekiler* şeklinde anlamlandırıldığı görülüyor. Yönelme hâli ekiyle kullanıldığına göre, *maiyetindekilere* şeklinde olmalıdır.

17. Bazı kelimelerin karşılıklarının yanlış verildiği görülmektedir: *Belirsizlik Adılları* bahsinde *başka* kelimesinin karşılığı nedense *diğer* şeklinde verilmiştir. (s. 80) Bu kelime bugün de aynı şekilde kullanılmaktadır ve aynı anlamı ifade etmektedir. Kelimenin karşılığını *diğer* şeklinde vermenin mantığını anlayamadık. Bu kelimenin karşılığı, ya sadece *başka*, ya da *başka, diğer* şeklinde verilmeliydi. İşin bir tuhaf tarafı da, sözlük kısmında *başka* kelimesinin karşılığı olarak *başka, ayrı* kelimelerinin verilmesi, *diğer* kelimesinden ise söz edilmemesidir.

Yine aynı konuda, *her kim*’in karşılığı olarak *kimse* kelimesinin verilmesi de yanlıştır. (s. 80) Metindeki yerlerinde de görüldüğü üzere, bu ibarenin karşılığı *her kim* veya *kim* olarak verilmeliydi.

Eyleyici Adları konusunda, *-ğan/-gen;-қан/-ken* ekinin ad görevinde kullanıldığına dair verilen örneklerden *īmān keltürmegenige* ibaresinin *iman getirmeyişine* şeklinde anlamlandırılması pek hoş olmamıştır. Bunun yerine *iman etmemesine* şekli tercih edilseydi daha iyi olurdu. (s. 83) Çünkü, *iman* kelimesi bugün *getir-* yardımcı fiiliyle değil, *et-* yardımcı fiiliyle kullanılmaktadır.

Hemen ardından gelen *īmān keltürmegenlerini* örneğine *iman etmeyenleri* şeklinde anlam verilmiştir. (s. 83) Bu anlamlandırmada da

sondaki yükleme hâli eki gözardı edilmiştir. Her ne kadar yükleme hâli eki atıldığında anlamda bir bozukluk meydana gelmiyorsa da “aktarmada olabildiğince metne bağlı kalınmalı” kuralı gözden ırak tutulmamalıydı.

-ğan/-gen;-қан/-ken ekinin sayfa 84’te belirteç görevinde kullanılmasıyla ilgili örneklerden *yay bolğanda* ibaresi *bahar olduğunda* şeklinde aktarılmıştır. *Yay* kelimesi, *bahar* değil, *yaz* anlamına gelmektedir. Nitekim, eserin sözlük bölümünde de kelimeye *yaz* anlamı verilmiştir. (s. 478)

8.1.4. numaralı paragrafta, *yörüy turğanda* ibaresine *yürüdüğünde* anlamı verilmiştir. (s. 84) *tur-* fiili, devamlılık, süreklilik ifadesi taşıyan bir yardımcı fiildir. *Yürüdüğünde* ifadesinde bir süreklilik yoktur. Kişinin yürüdüğü anın başlangıcını ifade eder. Bu sebeple, bu örneğin *yürürken* şeklinde anlamlandırılması daha uygun olurdu. Metinde de böyle bir anlam gerektiği görülmektedir.

Hān bir kün av avlap yörüy turğanda atdın yıkılıp... (84b-3) “Han bir gün avlanırken attan düşüp...”

Kelimenin *yürüdüğünde* şeklinde anlamlandırılabilmesi için, *yörigende* şeklinde olması gerekirdi.

Yine aynı paragrafta *öler bolğanında* (*öler bolğanıda* şeklinde verilmiştir.) örneği, *öldüğünde* şeklinde anlamlandırılmıştır. (s. 84) İbarenin metinde geçtiği yere bakılırsa, cümlenin *öldüğünde* değil, *öleceği zaman* veya *öleceğinde* şeklinde bir anlam istediği anlaşılmaktadır. Cümle şöyledir:

*Ƙanlı Yavlıning ikki oğlı bar irdi. Uluğınıng atı
Mur Yavı ve kiçikining atı Ƙara Alp Arslan.
Öler bolğanında yurtını ikki bölđi. (89b-6)*
“Kanlı Yavlı’nın iki oğlu vardı. Büyüđünün adı
Mur Yavı ve küçüğünün adı Kara Alp Arslan
(idi). Öleceği zaman yurdunu ikiye bölđü.”

Metinden de anlaşılacağı üzere, burada bir geçmiş zaman ifadesi yoktur. Bir insan öldüğü zaman herhangi bir şeyi paylaşırma kudretine sahip değildir. Buradaki anlam geçmiş zaman olsaydı, cümlenin yüklemi *bölmüştü* şeklinde olmalıydı. Burada, *öler bolğanında* ibaresi, hastanın ölüm döşeğindeyken bu taksimatı yaptığını anlatıyor. Bu sebeple, *öldüğünde* karşılığı, *öleceği zaman* veya *öleceğinde* şeklinde düzeltilmelidir.

-mağ/-mek eylemlik eki maddesinde, ad çekim eki aldıkları durumlar için verilen örneklerde, *sözleşmekke* kelimesine *söylemeye*, *konuşmaya* şeklinde karşılık verilmiştir.(s. 86) *sözleş-* fiili, bünyesindeki *-ş-* işteşlik eki sebebiyle karşılıklı yapılan bir fiili ifade eder. *söyle-* fiilinde ise, *-ş-* işteşlik eki olmadığı için, karşılıklı yapılan bir iş yoktur. Dolayısıyla *sözleşmekke* kelimesinin *söylemeye* şeklinde anlamlandırılması yanlış, *konuşmaya* şeklinde anlamlandırılması doğru olmuştur. Ayrıca, *sözleşmek* kelimesi *sohbet etmek* anlamına da gelir.

Sayfa 86'daki *-r/-ar/-er;-ur/-ür* sıfat-fiil ekleriyle ilgili olarak verilen örnekler yeniden incelenmelidir. Bu sıfat-fiil ekleri, geniş zaman sıfat-fiil ekleri olduğu için, gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak aktarılsa anlama daha iyi uyacaktır. Bazılarında, yazarın da verdiği gibi geçmiş zaman sıfat-fiil eki anlamı olmasına rağmen, çoğu anlam olarak gelecek zaman istemektedir. Burada verilen örnekler;

Neçük yasarın “nasıl yapacağını”, *ni berürüngni* “(senin) ne vereceğini”, *ni kılungni* “(senin) ne yapacağını”, *ni yerde koyarını* “nereye koyacağını”, *ni kılungun* “ne yapacağını”, *ikin iker yeri* “ekin ekecek yeri”, *ölerinde* “öleceğinde, öleceği zaman” şeklinde düzeltilmelidir. Metinden hareketle, bunların geçmiş zaman sıfat-fiili olarak değil, gelecek zaman sıfat-fiili olarak anlamlandırılması gerektiği anlaşılmaktadır.

18. İnceleme bölümündeki örnekleri incelerken müracaat ettiğimiz metin bölümünde de bazı hatalarla karşılaştık. Bunlardan birisi, metin bölümünün ilk sayfasında (s. 108) 16 numaralı dipnotta *T nüshasında bu sözcükten önce (körgen kelimesi kastediliyor.) büyük bir olasılıkla istinsah yanlışı olarak bir de körgen sözcüğü yazılmış,*

denilmekte, T nüshasındaki *körge*n kelimesinin yanlışlıkla yazılmış olduğu ifade edilmektedir. Bize göre, orada *körge*n kelimesinin bulunması, anlamda herhangi bir bozulmaya sebep olmadığı için istinsah yanlışlığı olarak kabul etmek doğru olmaz. *Eger yeryüzünde körge*n *körge*n *yığaçlarının barçası kalem bolsa...* cümlesi, *Eğer yeryüzünde görülen (gördüğün veya gördüğüm şekli de uyabilir.) yeşermiş ağaçların hepsi kalem olsa...* şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılabilir ve herhangi bir anlam bozukluğuna da yol açmaz. Diğerlerine göre daha sağlıklı bir nüsha olarak kabul edilen bu nüshada istinsah yanlışlığı olma ihtimali azdır, diye düşünüyoruz.

Sayfa 149'un başında (78b-11) *kitürdingiz* kelimesinden sonra, *takı* kelimesinden önce, eski harfli metinde بوزق (buzuk) kelimesinin olduğu görülmekle birlikte, transkripsiyonlu metin bölümünde bu kelime görülmemektedir.

91b-7'de *kiter-sin* (Bu kelime, sayfa 94'te geniş zaman maddesinde teklik 2. şahsa da örnek olarak verilmiştir.) şeklinde okunan kelime, *kiter sen* şeklinde okunmalıydı. Çünkü, metinde sin harfinin altında iki nokta yok, üç nokta vardır. Sin harfinin altına üç nokta koyma geleneği Çağatay Türkçesinde çok yaygındır. Yazarımız buradaki üç noktayı, iki nokta hesap ederek, kelimeyi *kiter sin* şeklinde okuyarak yanlışlığa düşmüştür. Eski harfli metinde, yine 91b sayfasının 12. satırında *song* kelimesinin de sin harfinin altına üç nokta konularak yazılması, bu duruma çok güzel bir örnek teşkil etmektedir.

70a-13'te *immes men* (Geniş zaman bahsinde *immes min* şeklinde verilmiştir.) şeklinde okunan ve 13. ve 14. dipnotlarda da diğer nüshalardaki durumları gösterilen kelime, Arap harfli metne bakılınca (Taşkent nüshası) *immen* gibi görünüyor. Çağatay Türkçesinde, geniş zamanın olumsuz birinci teklik şahsında *-man/-men* ekinin görülebildiği bilinmektedir. Öyleyse, bize göre Taşkent nüshası 70a-13'te *immes men* şeklinde okunan kelime *immen=emmem* şeklinde olmalıdır.

19. Sayfa 82'de *Adın Ayrılma Durumuyla Kullanılan Edatlar* başlığı altında verilen *ilgeri* edatıyla ilgili olarak verilen *on yetti yıl ilgeri*

(65b-16) örneğinde *ilgeri* edatının ayrılma hâli ekiyle değil, yalın hâlde kullanıldığı görülmektedir.

21. Metnin çevirisi yapılırken en azından sayfa sayılarının verilmesi gerekirdi. Eski harfli ve transkripsiyonlu metinle karşılaştırmalı olarak çalışmak isteyen araştırmacıların, ilgili kısmı çeviri bölümünde bulmaları çok zor. Bu da eserin bir diğer eksik tarafı bize göre.

Türk dili ve edebiyatı için büyük bir öneme sahip olan Şecere-i Terâkime adlı eserin Türkolojiye kazandırılması gerçekten büyük bir hizmet olmuştur. Üzerinde durduğumuz noktaların tekrar gözden geçirilmesi, -varsa- diğer eksikliklerin giderilmesi, eserin sonraki baskılarının daha da mükemmel olmasını sağlayabilir.